

LÁZOK KLÁRA

A román közelmúlt és az oral history

Oral history a romániai történeti kutatásokban

2006 novemberében a kolozsvári *Oral History* Intézet konferenciát szervezett *A közelmúlt és az oral history* címmel. A konferencia szekciói egy rövid általános bevezető után az 1989 előtti közelmúlttal való szembenézés *oral history* által megközelíthető dimenzióit tárgyalták, a kommunizmus román köztudatban élő különböző diskurzusait, az emlékezés palimpszeszt voltát, az *oral history* megjelenítését az interneten, külön szekciót szentelve a módszer etikai megközelítésének.¹

De miről is szól Romániában az orális történetírás? Tanulmányunkban a fontosabb romániai, az *oral history* módszerét felhasználó történeti kutatóintézeteket vizsgáltuk meg. Célunk körkép kialakítása a romániai *oral history* kutatások helyzetéről, vizsgálva témákat, módszereket, eredményeket, valamint azt az eszmerendszert, mellyel ezek az intézmények működésüket s közvetve az orális történet módszerét igazolják. Azokat az intézeteket vizsgáltuk, amelyek az utóbbi években szakmai körökben elismert eredményeket tudtak felmutatni, vagy szakmailag elismert intézmények keretei között működnek, ami elvileg garancia arra, hogy munkájuk eredményes lesz: a kolozsvári Orális Történet Intézetet (*Institutul de Istorie Orala*), az *Academia Civică* Alapítvány által működtetett Kommunizmus Tanulmányok Nemzetközi Kutatóközpontját (*Centrul International de Studii asupra Comunismului*), a temesvári *A Treia Europa* Alapítvány és nem utolsósorban a brassói *Aspera ProEdu* Alapítványt.

Ezekről az *oral history* programokról írásos összefoglaló még nem készült, a dokumentáláshoz csak broszúráik és a világhálón megjelenő cikkek és honlapok nyújtottak segítséget. Sajnos nem mindegyik intézet rendelkezik honlappal, ahogy például a temesvári intézet sem; ezekben az esetekben a sajtóban megjelent cikkekből, valamint az általuk kiadott könyvek előszavába foglalt ismertetőkből tájékozódunk.

Műhelyek

A kolozsvári *Oral History* Intézet az egyetlen olyan intézmény Romániában, melynek kizárólagos tevékenységi területe az *oral history* módszerével történő kutatások megszervezése, konferenciák szervezése a témában és a módszer egyetemi oktatása. Megalakulása az Indiana-i Bloomington egyetemen működő román oktatókhoz (főként Maria Bucur-Deckard professzor) köthető. A kilencvenes évek elején több fiatal kolozsvári kutató tanult különböző ösztöndíjakkal ezen az egyetemen, ők hozták létre 1997-ben a kolozsvári intézetet, mely a Babeş–Bolyai Egyetem kutatóintézeteként működik, sőt néhány éve mesterei/master kurzust is futtat.

¹ A november 9–10. között szervezett konferencia programja letölthető a <http://www.memoria.ro/?location=events&page=2>, 2007. 06. 04.

Az intézet megalakítása egyrészt szakmai indíttatásból történt, a történetírás megújításának és rehabilitálásának szükségét érezve hozták létre. Másrészt etikai kötelességnek tekintik megszólaltatni azokat, akik a kommunizmus éveiben hallgatásra kényszerültek (antikommunista harcosok, politikai foglyok, disszidens értelmiségiek stb.). Az orális történet módszerét a hivatalos történetírás ellensúlyozásának eszközeként vagy legalábbis kiegészítőjeként tartják nyilván.

A honlapon olvasható ismertetés szerint az intézet célja elsősorban az *oral history* módszerének és eddig még szűz kutatási témáknak a bevezetése a román akadémiai köztudatba, a térség szociális, etnikai és vallási diverzitásának bemutatása és a román közelmúlt, azaz az 1989 előtti időszakra vonatkozó interjúk összegyűjtése, arhiválása és feldolgozása.² Ugyanakkor célkitűzésként jelölik meg a módszer meghonosítását az egyetemi oktatáson belül is.

Az intézet által megvalósított projektek, a munkatársak individuális kutatásai és a szervezett konferenciák témái két fő kutatási irányt rajzolnak ki. Egyrészt a román kommunizmus első húsz évének ellenállási formáit dolgozzák fel az elkészített interjúk alapján (a negyvenes évek fegyveres ellenállása a Nyugati Kárpátokban, a kollektivizálással szembeni ellenállás formái)³, egy másik, 2001-től beindult projekt pedig az 1989-re vonatkozó narratívák összegyűjtésével foglalkozik (erről a kutatásról angolul a román *oral history*-kutatások gyűjtőoldalán a www.memoria.ro-n olvashatunk⁴). Eredményeiket az intézet évkönyvében (*Anuarul Institutului de Istorie Orala*) jelentetik meg.⁵

Az egyik legfontosabb a kommunizmus meghurcoltjainak emlékeztétét ápoló *oral history* projekt működtetője az *Academia Civica* Alapítvány.⁶ Az alapítvány legfontosabb programja, mely 1995-től az Európai Tanács védnökségét élvez, a kommunizmus áldozatainak és ellenállóinak szentelt Emlékezet-projekt. Ez egyrészt az 1998-tól európai emlékhellyé nyilvánított Máramaroszigeti Emlékezet Múzeumot [*Muzeul Memorial de la Sighet*] foglalja magában, másrészt ennek kutatási háttérintézményét, a Kommunizmus Tanulmányok Nemzetközi Kutatási Intézetét [*Centru international de studii asupra comunismului*].⁷ Az intézet tudományos tanácsa jól tükrözi az intézet nemzetközi pozícióját. Tagjai: Dennis Deletant, Stephane Courtois, Vladimir Bukovski, Helmut Muller-Enbergs, Pierre Hassner. Legfontosabb kutatási témáik a román Gulág vizsgálata, a Pitești-jelenség⁸, a kollektivizálás, a Ceausescu rendszer disszidensei és ellenállói, a Nyugati Kárpátok anti-kommunista ellenállói, 1956 Romániában.

² <http://hiphi.ubbcluj.ro/hiphi/institute/orala.htm>, 2007. 06. 04.

³ Ebben a témában lásd Jurju, Cornel – Budeanca, Cosmin (coord.): „*Suferința nu se dă la frați ...*” *Mărturia Lucreției Jurj despre rezistența anticomunistă din Apuseni (1948–1958)*. Cluj-Napoca, 2002.; Radosav, Doru (coord): *Rezistența anticomunistă din Apuseni. Grupurile „Teodor Șușman”, „Capota-Dejeu”, „Cruce și Spadă”*. Studii de istorie orală. Cluj-Napoca, 2003.

⁴ Az ismertetések letölthetők a: http://www.memoria.ro/?location=view_article&id=1652&l=en;
http://www.memoria.ro/?location=view_article&id=1650&l=en;
http://www.memoria.ro/?location=view_article&id=1622&l=en oldalakról.

⁵ Az AIO 1998 óta jelenik meg, főszerkesztője Doru Radosav, az intézet igazgatója.

⁶ Az alapítványról többet megtudhatunk: Brunnbauer, Ulf (ed.): *History Research Institutes in Southeast Europe. A Handbook*. Graz, 2004. 96.

⁷ További információk angolul: http://www.memorialsighet.ro/en/fundatia_academia_civica.asp#start, 2007. 06. 04.

⁸ Pitești-jelenség = a Pitești-i börtönben 1949–1952 között folytatott, pszichikai és fizikai kínzásokkal járó átnevelési kísérlet.

A bukaresti intézet *oral history* osztálya 1993-ban alakult Romulus Rusan vezetésével, a londoni *National Sound Archive* közreműködésével. A volt politikai foglyokkal és a kommunista rendszer szenvedő alanyaival készített több mint 3000 órnyi interjút a központ bukaresti *Oral History Archivum*ában tárolják. A felvételek nagyrészt átvették CD-re. Emellett a későbbi kutatás megkönnyítése végett az interjúk főbb adatait bevezetik egy bizonyos szempontrendszer követő adatbázisba.⁹

Ugyanakkor az *oral history* osztály 1996 és 2003 között rendszeresen *oral history workshop*okat szervezett különböző helyszíneken, és következetesen bevonta kutatásaiba a kolozsvári, bukaresti és konstancai történészhallgatókat, ezáltal kinevelve az Intézet kutatói utánpótlását.

A *Treia Europa* Alapítvány Smaranda Vultur asszony, a temesvári Nyugati Egyetem professzorának kezdeményezéseként alakult meg 1997-ben. Az alapítvány három külön kutatási részleggel működik, a minket érdeklő, *oral history*s projektekkel foglalkozó központ neve *Kulturális Antropológia és Orális Történet Csoport*. Főbb kutatási irányai történeti antropológiai, kultúrtörténeti témák, *oral history*, mindennapok története.¹⁰ Az alapítvány a temesvári Nyugati Egyetem (*Universitatea de Vest*) háttérintézményeként működik, kutatással és oktatással egyaránt foglalkozó intézmény. Együttműködnek különböző projekteken a már említett Indiana-i Bloomington Egyetem *Oral History* csoportjával, valamint a Sorbonne-nal.

Az életútinterjúk készítését Smaranda Vultur asszony már 1991-ben megkezdte különböző projektek keretében, 1997 óta pedig a *Treia Europa* keretén belül koordinálja az interjúkon alapuló kutatásokat. A célcsoportok főként a Bánátban élő nemzetiségek. A tematikus interjúkat a Bánát zsidóságáról és az idevalósi németekről kötetbe szerkesztették,¹¹ e kötetek fejezetei és több interjú a *www.memoria.ro*-n is megtalálható.¹² Az interjúk alapján készült feldolgozások a többnemzetiségű, multikulturális környezet hatását, az ezáltal generált kölcsönhatásokat, az erre adott életrajzi válaszokat járják körül, ennek a környezetnek identitásformáló szerepét hangsúlyozzák.

Az intézet *Oral History Archivuma* több mint 500 órnyi felvételt tárol. Az archivált anyagokról rövid ismertetőket készítenek, felhívva a figyelmet az esetlegesen jobban kiaknázható részletkérdésekre.

Az archívum rendeltetése az alapítvány szerint egyrészt a kommunista rezsim alatt elszennvedett traumák és azok kezelésének feltárása, valamint az interjúk alapján egy társadalomtudományos adatbázis kiépítése a tárgyalt témák kutatói számára. Ugyanakkor az interjúk publikálása révén, a történetek, az életutak minél szélesebb közönséggel való megismertetése által az archívum a civil társadalom szolidaritását szeretné erősíteni, kialakítani a másság iránti érzékenységet.¹³ Szerintük az életinterjúkon keresztül fel lehet fejteni a közösségi emlékezet rétegeit, és így a berögzült előítéleteket, egymásról alkotott sztereo-

⁹ További információk angolul: http://www.memorialsighet.ro/en/istorie_orala.asp, 2007. 06. 04.

¹⁰ *History Research Institutes*, 95.

¹¹ Vultur, Smaranda (coord.): *Germanii din Banat prin povestirile lor*. București, 2000.; Vultur, Smaranda (coord.): *Memoria salvată. Evreii din Banat ieri și azi*. Iași, 2002.

¹² Az elkészített interjúk román nyelven letölthetők a <http://www.memoria.ro/?location=academics&action=view&cid=192> oldalról, néhánynak készül angol nyelvű fordítása is, az ennek fenntartott hely: a http://www.memoria.ro/?location=view_article&id=1324&l=en, 2007. 06. 04.

¹³ Smaranda Vultur ismertetése a bánági *oral history* kutatásokról, technikákról, tapasztalatokról és eredményekről letölthető a http://www.memoria.ro/?location=view_article&id=1342 oldalról, 2007. 06. 04.

típiákat át/ki lehet beszélni.¹⁴ Smaranda Vultur és a *Treia Europa* interjúzó csoportja szerint a Bánság multikulturális régiójában az *oral history* szerepe az, hogy közvetlen forráson, élettörténeteken keresztül ismeresse meg a régió közelmúltját, az egymás mellett élő magyar, román, német, szerb, zsidó, roma lakosság interakciójából kialakult regionális történelmet. Ebből a perspektívából nézve az interjúzás tulajdonképpen az egyéni és közvetve a közösségi identitás meghatározásában, kinyilvánításában is szerepet játszik. Az összegyűjtött interjúk és élettörténetek mentén nyomon követhető a folyamat, ahogy kialakul egy közösség kollektív emlékezete.

A brassói *oral history* műhely a fenntartó *Aspera ProEdu* Alapítvány és az Indiana-i Bloomington Egyetem román származású professzora, Maria Bucur közreműködése nyomán épült ki. Az *Aspera Pro Edu* Alapítvány működését a városból Amerikába elszármazott Lidia Gheorghiu Bradley finanszírozza. Ő hozta létre 2000 júniusában Bostonban a *The Aspera Romanian Educational and Charitable Foundation, Inc.* nem kormányzati szervezetet, melynek célja, az alapító okirat szerint, a román kultúra és hagyományok terjesztése az angol nyelvterületen, valamint a kiemelkedő tudományos tevékenységet felmutató romániai diákok, művészek és fiatal kutatók tanulmányainak és szakmai előmenetelének támogatása.¹⁵ Ebből a szervezetből nőtt ki később a brassói *Aspera Pro Edu* Alapítvány, melynek különböző programjairól a www.aspera.ro-n olvashatunk románul. Jelenleg például a Szeben kulturális főváros 2007-es programjainak szervezésében vállaltak részt.

A brassói alapítvány a brassói *Transilvania* egyetem szociológia karának tanárait és diákjait mozgósítva 2001-től az indiana-i egyetem különböző *oral history* projektjeiben vett részt Maria Bucur-Deckard és a brassói *Transilvania* egyetem szociológia karán oktató dr. Ștefan Ungurean professzor vezetésével.

Az első projekt célja barcasági életútinterjúk készítése volt. Az interjúkat az egyetem szociológia karának másodéves diákjai vették fel 2001 nyarán három fiatal szakember, Jill Massino (Bloomington, Indiana), Carmen Huiuță (Román Falumúzeum) és Stejărel Olaru (IRIR) segítségével. Ezt megelőzően a diákokat egy két hónapos elméleti szeminárium (2001. május–június) és egy négynapos workshop során képezték ki az *oral history* terén elismert szakemberek: Smaranda Vultur, Maria Bucur és Ștefan Ungurean.

A meginterjúvott személyeket dr. Ștefan Ungurean és dr. Maria Bucur által felállított szempontrendszer alapján válogatták ki, az interjúkat az Indiana-i egyetem *Oral History* Központjának (*Oral History Research Center*) szabályait követve készítették el.¹⁶ A csapatnak tematikailag nem megkötött, narratív életútinterjúkat kellett elkészítenie, a kutatás az elmúlt 50–70 év kisembereinek hétköznapijait vizsgálta. Az alanyok közös jellemzője az volt, hogy felnőtt életük egy részét mindannyian Brassóban éltek le a kommunizmus időszakában, és így személyes történeteiken keresztül képesek voltak visszaadni a város 1948–1989 közötti történetét.¹⁷

¹⁴ Vultur, Smaranda: *Povestea vieții ca formă de explorare a memoriei comunitare*. In: Vultur, Smaranda (coord.): *Memoria salvată*, 6.

¹⁵ <http://www.memoria.ro/?location=about&view=699>, 2007. 06. 04.

¹⁶ Ezalatt a név alatt már nem létezik kutatóintézet, mivel 2002-ben átszervezték Történelem- és Emlékezetkutató Központtá (*Center for the study of History and Memory*). A dr. Barbara Truesdell által kidolgozott *oral history*s technikai útmutató vizsont ugyanaz maradt, elérhető a <http://www.indiana.edu/~cshm/techniques.html> weboldalon.

¹⁷ Bucur, Maria: *Introduction*, megtekinthető: http://www.memoria.ro/index.php?location=view_article&id=1320 oldalon, 2007. 06. 04.

Az interjúk átírt anyaga a résztvevő egyetemek archívumában található, és többségük megtekinthető az *Aspera* Alapítvány által létrehozott, emlékezetnek szentelt weboldalon, a www.memoria.ro-n, melyről a későbbiekben részletesen szólok. Ezen kívül a legjobban sikerült interjúkat publikálták is a *Vieți paralele în secolul XX. Istorie orală și memorie recentă în Țara Bârsei* [Párhuzamos életutak a XX. században. Oral history és emlékezet a Barcaságban]¹⁸. A projekt részletes leírása angolul is megtalálható az Indiana-i egyetem Orosz- és Kelet-európai Intézetének „REEIFication” című időszakos kiadványában, Maria Bucur professzorasszony asszisztensének, a munkálatok egyik koordinátorának, Jill Massinonak a tollából.¹⁹

Az együttműködés fennmaradt 2002-ben is, amikor az amerikai egyetem egy másik projektjéhez nyújtottak segítséget a *Transilvanias* diákok, amely a könyv szerepét vizsgálta a kommunista rendszerben. Az anyagot átírták, de egyelőre feldolgozatlan. 2003–2004-ben a kialakult *oral history* csoport a besszarábiai és bukovinai menekültekkel készített interjúkat – ez már egészen román kezdeményezés volt. Bár az anyagot feldolgozták és publikálásra vár, anyagi források hiányában sajnos nem sikerült még könyv formában megjelentetni.²⁰ 2005 óta – bár tervbe volt véve egy újabb kutatás, amely a Brassó környéki szocialista ipari kultúrát tanulmányozná – az alapítvány *oral history*-tevékenysége az anyagi források hiánya miatt stagnál.²¹

Az *oral history* feladata az *Aspera* működtetői (Maria Bucur, Mircea Ivănoiu, Lidia Gheorghiu-Bradley) szerint érdemi alternatívát nyújtani az elmúlt ötven év legtöbbször propagandacélokat szolgáló levéltári és egyéb írásos dokumentumaival szemben²²: „ezeknek a vallomásoknak létezniük és terjedniük kell. Ezek az igazi történelemkönyvek”.²³ Az *oral history* módszere ugyanakkor hozzájárul a társadalom demokratizálódási folyamatához azáltal, hogy a társadalom felsőbb rétegeinek visszaemlékezései mellett a kisember mindennapjainak is helyet szorít a történelmi kutatásokban.²⁴

A csoport másik deklarált célja a régi Brassó életmódjának, hangulatának, történetének felidézése és rögzítése a vallomások alapján.²⁵ Úgy gondolják, hogy az interjúk által kiegészített történelem a közösségi szolidaritást erősíti, és hozzájárul a közösség identitásának újrafelfedezéséhez.²⁶

¹⁸ A dr. Ștefan Ungurean és Florentina Scărneci által gondozott kiadvány a brassói Phoenix kiadónál jelent meg 2002-ben.

¹⁹ Massino, Jill: *Voices from the Past: Collecting Life Stories in Brasov, Romania*. REEIFication, vol. 25 (2001) no. 3. 5.

²⁰ Mircea Ivănoiu szóbeli közlése (2006. december 20-án). Mircea Ivănoiu az *Aspera* Alapítvány ügyintéző igazgatója. Ezúton szeretnék köszönetet mondani neki kedvességéért és segítőkészségéért.

²¹ Mircea Ivănoiu szóbeli közlése.

²² <http://www.aspera.ro/index.php?page=istor>, 2007. 06. 04.

²³ http://www.memoria.ro/index.php?location=editorial&art_id=1519, 2007. 06. 04.

²⁴ Bucur, Maria: *Introduction*, megtekinthető: http://www.memoria.ro/index.php?location=view_article&id=1320 oldalon, 2007. 06. 04.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

www.memoria.ro

A kollektív emlékezet következetes frissítése végett hozta létre és tartja karban az *Aspera* Alapítvány a *memoria.ro*²⁷ nevű, emlékezetnek szentelt internetes tárolófelületet, mely mára az alapítvány legfontosabb projektjévé nőtte ki magát. Ezen a honlapon az *Aspera* projektjei mellett a kolozsvári, temesvári és bukaresti *oral history* műhelyek által készített interjúk, metodológiai és elemző tanulmányok, interjúkötetek és a hozzájuk kapcsolódó fotókollekciók, visszaemlékezések és rövidfilmek tekinthetők meg. A gyűjteményt folyamatosan frissítik, és ez tulajdonképpen az a közeg, amely összekapcsolja az országban működő *oral history* intézményeket (a Máramaros-szigeti Memorial Múzeumot kivéve, amely külön honlappal rendelkezik) azáltal, hogy összegyűjti és közszemlére bocsátja eredményeiket. A virtuális felület használata a fiatalság megragadásának és bevonásának eszköze kíván lenni, a közelmúlt megértéséhez és megérttetéséhez szeretne segítséget nyújtani, tehát értékes didaktikai eszköz. Ugyanakkor nem elhanyagolható segítséget nyújt a Romániával vagy a kelet-európai térséggel foglalkozó szakemberek számára is, bármelyik pontján tartózkodjanak a világnak, mivel a fontosabb tanulmányok itt angolul, franciául és németül is megtalálhatók.

Összefoglaló gondolatok

Ami a bemutatásban ismertetett, *oral history* eredményeket felhasználó történészcsoportok intézményi háttérét illeti, ezek egyetemi kutatóintézetekként, egyetem közeli alapítványok vagy történelmi intézetek részeként jöttek létre. A kolozsvári intézet a Babeş Bolyai Egyetem Történelem Fakultásának keretében működik, részt vállalva a képzésből is egy éves mesteri kurzusával. A brassói *Aspera ProEdu* Alapítvány a brassói Transilvania Egyetem diákjainak *oral history* kutatásait szervezte meg a Barcaság térségében. A temesvári archívumot az *A Treia Europa* oktatási, kutatási és kiadási programokat futtató, egyetemi háttérintézményként nyilvántartott alapítvány működteti. A Kommunizmus Tanulmányok Nemzetközi Kutatási Intézete pedig a Máramaros-szigeti Memorial Múzeumot fenntartó, kutatási témáival azonban ezen túlmutató háttérintézményként működik.

Az általuk feldolgozott témák terén az intézmények profiljától függően három fő vonulatot lehet megfigyelni:

– egy bizonyos régió helytörténetét, inkább a közösségek életmódját, egymással való kapcsolatait vizsgálja az *A treia Europa* (Bánát) és a brassói *Aspera proEdu* (Barcaság); kutatási irányaik közt dominál a családtörténet, családszociológia, a generációs problémák, neveléstörténet, etnikumok együttélése, nemek közötti kapcsolatok, emlékezetkutatás, egy bizonyos régió migrációs mozgásai;

– a másik kutatási irány a szenvedéstörténet, a *Holocaust*, antikommunista ellenállás a '40-es években, a román *Gulág*, a kollektivizálás, a falurombolások, a Ceausescu-rezsim ellenzéke, román emigráció, diákmozgalmak, a nemzeti kisebbségek sérelmei.

– emellett megkezdődött a '89-es forradalom emlékezetének kutatása-feldolgozása is.

Az interjúk készítésének módja nagyon esetleges. A romániai *oral history* archívumok létrehozói általában külföldi egyetemekről visszatért román kutatók vagy román kutatók külföldi egyetemeken oktató kapcsolatai. Ők nyújtják a szükséges technikai és anyagi hátteret. Az első, a megindulás fázisában általában az interjúk a külföldi partner projektjéhez készültek. Az interjúzás módszertanát így mindig a külföldi partner által alkalmazott mód-

²⁷ A honlap létrehozói: Lidia Gheorghiu Bradley és Mircea Ivănoiu, fenntartói: Guy Bradley, Stefan Constantinescu, Dan Dimancescu.

szertan határozta meg. Nem mindegyik intézet tünteti fel azonban a használt módszereket honlapján, ezért ezen a téren nem tudunk teljes képet nyújtani.

A romániai *oral history*val foglalkozó intézményekkel kapcsolatban felmerülő általános probléma tehát egyrészt az önálló stratégia hiánya: irányelveik nincsenek pontosan leszögezve, programjaikat az éppen aktuális lehetőségekhez alakítják. Nincs saját kialakított metodológiájuk, általában külföldi megrendelőtől, jobb esetben partnertől függnek anyagilag, s ez befolyásolja témaválasztásukat, módszereiket. Másrészt nem mindig dolgozzák fel az elkészített anyagokat, a hangsúly inkább a begyűjtésen van, és ezek az anyagok nem minden esetben hozzáférhetők a későbbi kutatók számára.

A helyzet tehát cseppet sem megnyugtató. Elkezdődött ugyan valami, de annak szakszerű működtetése még várat magára. Mindenesetre szakemberekre és hosszú távú stratégiák kialakítására lenne szükség, és a nekibuzdult gyűjtögetés helyett a már meglévő anyagok átgondolására, feldolgozására.